

Exit, pursued by a bear.

Farewell!
The day frowns more and more: thou'rt like to have
a lullaby too rough: I never saw
the heavens so dim by day. A savage clamour!
Well may I get aboard! This is the chase:
I am gone for ever.

[Exit, pursued by a bear]

(William Shakespeare, The Winter's Tale)

De beroemdste regieaanwijzing ooit staat zonder twijfel in Shakespeares Wintersprookje. Edelman Antigones legt, tegen zijn zin, een in gevangenschap geboren bastaardbaby te vondeling in een verlaten streek om te sterven. Wanneer hij het afgaat, wordt hij door een beer achterna gezeten en verscheurd. Een ongetwijfeld spectaculair gezicht voor de vroeg zeventiende-eeuwse Londenars, als de regisseur er tenminste voor gekozen had de regieaanwijzing op te volgen.

Nu was Shakespeare zelf de regisseur van zijn eigen stukken en al is het niet bekend of hij een echte beer heeft gebruikt, of slechts een acteur in berenkostuum, hij zal de schrijver in ieder geval serieus genomen hebben in zijn regieaanwijzing. Die overigens waarschijnlijk pas eeuwen later aan de tekst is toegevoegd.

De regieaanwijzing blijft een raar ding. Het is een poging tot communicatie van de toneelschrijver met zijn regisseur (toch vaak de enige lezer van zijn toneelteksten). En al leert iedere student die voor theater wil gaan schrijven dat de eerste daad van een regisseur is om alle regieaanwijzingen te schrappen, en deze dus beter achterwege gelaten kunne worden, ze blijven hardnekkig woekeren. Al weet de schrijver dat de tekst al het werk moet doen; dat de gesproken tekst het voertuig moet zijn van de boodschap en de betekenis van het stuk; dat de tekst zélf de handeling moet dragen zonder uitleg in de marge: hij blijft koppig plaatsnemen op de stoel van de regisseur en blijft hem aanwijzingen geven waarmee zijn tekst het beste tot zijn recht zal komen. Althans, dat denkt hij zelf.

De regieaanwijzing kende zijn bloeiperiode halverwege de vorige eeuw in de Verenigde Staten, toen toneelschrijvers meer invloed wilden hebben op de opvoering van hun stukken. Zo wemelt het bij Tennessee Williams van de emotionele instructies waarbij hij aangeeft of de acteur geacht wordt zijn zinnen nerveus dan wel snakkend naar een borrel, boos, door verdriet overmand of vrolijk uit te spreken. In *Cat on a Hot Tin Roof* staat de regieaanwijzing:

When she talks, it's as if the tone of her voice has the inflection of a beautiful bird, a lilting cadence that evokes a sense of innocence, but masks her true motivations. She speaks...

Ik zie de regisseur al voor me die zijn actrice aanspoort de stembuigingen van een mooie vogel te gebruiken, je weet wel, die zangerige cadans die een gevoel van onschuld oproept maar je ware beweegredenen maskeert. Of hebben ze je dat niet geleerd op de toneelschool?

Beckett (geen Amerikaan maar nóg radicaler in zijn bemoeienis met de regie) heeft in zijn testament op laten nemen dat zijn stukken tot op de adempauze moeten worden opgevoerd zoals hij het heeft gewild, met de regieaanwijzingen als heilige leidraad. Geen sinecure als je bedenkt dat sommige van zijn stukken bestaan uit pagina's aanwijzing en nog geen tien procent dialoog.

Vooraf beginnende toneelschrijvers hebben de neiging Williams en Beckett na te volgen en hun eerste stukken te larderen met aanwijzingen voor de regisseur. Maar het is zinloos. Zeker in Nederland, waar de theaterpraktijk grotendeels regie-gestuurd is, wordt de regieaanwijzing door de regisseur gezien als een ongeoorloofde bemoeienis met zijn vak. En vaak heeft de regisseur gelijk. Want naast zinloos is het arrogant. Alsof de schrijver vanuit zijn beschutte plek achter de computer het overzicht, de ervaring én het beste idee heeft over *hoe* zijn tekst tot leven kan komen. Alsof de schrijver ook nog eens de beste regisseur is van zijn tekst. Alsof de schrijver in de fictie kan geloven dat hij met enkele woorden de zinnen zoals hij ze in zijn hoofd hoort realiteit kan maken. Alsof dat bestaat.

Zelden is het zo dat de regieaanwijzing die zich bemoeit met de toneelrealiteit, dat wil zeggen de regieaanwijzing die iets zegt over wat de acteur op het toneel moet doen, een zinvolle toevoeging op de tekst is. Enkel in het geval dat er zonder aanwijzing een volledige onduidelijkheid ontstaat, of dus eigenlijk bij het gebrek aan vertrouwen van de schrijver bij de werking van zijn eigen tekst, mag de schrijver aangeven hoe een acteur zich moet voelen of hoe hij zich moet uiten. Enkel dan. En dan eigenlijk ook niet.

Maar wat kan dan wel? Of is de regieaanwijzing bij voorbaat taboe?

Ik denk dat een regieaanwijzing die zich bemoeit met de anekdotische realiteit, dat wil zeggen de werkelijkheid zoals die zich in de wereld van het stuk voordoet (en dus niet op het podium), niet alleen zinvol maar zelfs wenselijk kan zijn. Dat zijn de regieaanwijzingen die zelden uitvoerbaar zijn, maar wel iets zeggen over de sfeer en betekenis van de door de schrijver gecreëerde wereld.

Ik heb zelf eens de zon laten opkomen in een regieaanwijzing. Niet om daarna weer onder te gaan, maar om haar baan te verlaten. Om te blijven

stijgen zonder ooit nog onder te gaan. Een onmogelijk te realiseren instructie die tóch zinvol is, hoop ik tenminste, omdat het probeert iets te zeggen over de onvermijdelijkheid van de ondergang en de bizarre wetten van de wereld waarin het stuk zich afspeelt. Op doe manier wordt het schrijven van regieaanwijzingen een subgenre op zich, een manier om poëzie te schrijven in de marge, om een regisseur subtiel te sturen zonder te zeggen wat hij moet doen.

En wanneer de schrijver daar de ultieme consequentie van neemt, worden de regieaanwijzingen een personage op zich. In het schemergebied tussen verteller en aanwijzer. Overigens gebeurt het steeds vaker, vooral bij jonge en aanstormende regietalenten, dat de aanwijzing woord voor woord op het podium wordt voorgelezen. Om zo een transparante meta-laag op het stuk aan te brengen. Zo van: "wij weten allemaal dat wij hier een toneelstuk staan te spelen". Een interessante, maar riskante strategie. Want wanneer je een publiek bewust maakt van haar eigen aanwezigheid, zal de illusie en de verbeelding waarin je de toeschouwer mee probeert te nemen snel kunnen verbrokkelen.

Dus wanneer een schrijver regieaanwijzingen schrijft om zich te bemoeien met wat er op het podium gebeurt en zo de hiërarchische positie van de regisseur ten opzichte van de acteurs betwist, begeeft hij zich op een kronkelig pad. En wanneer hij het doet binnen de realiteit van de door hem geschapen wereld, is de regieaanwijzing een krachtig instrument om die wereld kleur en reliëf te geven. Toch is het altijd aan de regisseur om de keuze te maken wat er met de aanwijzing gebeurt, de macht van de schrijver beperkt zich tot de laatste punt die hij zet. Zelfs de macht van Shakespeare. Want ik vraag me af hoeveel hedendaagse regisseurs Antigones af zullen laten gaan terwijl hij door een beer wordt achtervolgd.